

Наталија Лудошки

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ КАО ИНТЕРВЈУЕР

Апстракт: Полазећи од тврдње Милоша Црњанског о томе да „у правом интервјуу мора да се осети писац, да се осети мајстор“, користећи интерпретативни и књижевноисторијски приступ, у раду указујемо на карактеристике и значај његових интервјуерских прегнућа у новинама *Време* (у оквиру анкете „Где живи најсрећнија жена Југославије“ (1931/32) и „Наше старине“ (1933)) и листу *Идеје* (1934/35), у ком је, потписан различитим иницијалима и псеудонимима, објавио серију разговора с писцима и јавним личностима (Миланом Ракићем, Драгишом Васићем, Ивом Андрићем, Бранком Лазаревићем, Александром Белићем, Драганом Алексићем, Владимиром Ћоровићем, Миланом Предићем, Владимиром Вујићем, Симом Пандуровићем). И избором саговорника и концептом разговора, Црњански у фокус ставља важне друштвене теме, које се провлаче кроз читаво његово дело и обележавају ангажман овог писца у међуратној Југославији.

Кључне речи: Милош Црњански, интервју, жена, срећа, југословенство

Иако је Милош Црњански сврстан међу великане српског новинарства (Боаров, Баровић 2011: 225–234), његов интервјуерски опус, остао је, у целини, неистражен.¹ А на то колико је држао до интервјуа, отварајући питања везана за поетику овог жанра, указао је у разговору с Бранимиром Ћосићем у јесен 1926. Другачији од осталих саговорника аутора књиге *Десет писаца десет разговора*, „говорљив, покретан, полемичан“ (Ћосић 1931: 80), Црњански у разговору преузима иницијативу, те почиње да испитује, коментарише, саветује, исказује намеру да, попут Фредерика Лефевра у париском гласилу *Nouvelles Littéraires*, устоличи жанр књижевног интервјуа у нашој култури. Том

¹ О интервјуима Црњанског, на примеру анкете „Где живи најсрећнија жена Југославије?“, писала је Софија Кошничар у студији *Иперборео међу женама: женски интервјуи Милоша Црњанског* (2013).

приликом, Црњански износи и свој став о новинарству, сматрајући га корисним за писца и комплементарним с књижевношћу.

По природи ангажован, неколико година касније, овај писац и новинар,² почиње да се остварује и као интервјуер, стављајући у фокус разговора, с брижљиво браним саговорницима, горућа питања југословенске стварности. Показаће се, притом, да су и тематски и стилски ти разговори органски повезани са целокупним делом Милоша Црњанског, који је, указујући на препознатљивост свога рукописа, у једном разговору рекао: „Моја црта је то да се одмах позна да је то Милош Црњански. Па позна се по томе да је мешавина једна мисли, мешавина једна осећања и великих љубави, и ванредних жена“ (Црњански 2023³). И заиста, почев од „поетичне комедије“ *Маска и Лирике Итаке*, преко великих романа и путописа, Црњански гради незаборавне женске ликове и тематизује питања везана за судбину жене⁴ и мушко-женске односе. Песимиста и меланхолик, Црњански је, тврде тумачи,⁵ чезнуо за срећним постојањем, и у делима испитивао могућност остварења среће; колико личне, толико и колективне. Тако је и „заједничка нит готово свих женских ликова [...] жудња за срећом и љубави“ (Аврамовић 2007: 309). „Ја сам жудна нечег етеричног, нечег платонског – можда сам жудна среће“ (Crnjanski 1983: 10), поверава се једна од јунакиња драмског првенца Црњанског.

Чини се, стога, да почетком тридесетих година, у „време великих напорних размирица Црњанског са ефемерима по књижевним круговима и струјама, над којима је, полиглота, штрчао својим бујним талентом, елоквенцијом, свестраношћу, робустним шармом и

2 Црњански је био сарадник *Политике* (од 1923) и дневника *Време* (од 1920), члан редакције часописа *Књижевни Југ* (1919), уредник *Дана* (1919–1920), *Путева* (заједно с Марком Ристићем, 1924) и авијатичарског часописа *Наша крила* (1926), покретач и уредник листа *Идеје* (1934–1935).

3 У питању је аудио-запис разговора са Црњанским, емитован у емисији „Милош Црњански и светска књижевност“ Радио Београда 2 у оквиру серијала „Гутенбергов одговор“. Емисија је доступна на адреси: <https://livecache.rts.rs/page/radio/sr/story/24/radio-beograd-2/5102179/milos-crnjanski-i-svetska-knjizevnost.html>/ приступљено 10. 10. 2023.

4 Читав комплекс питања у вези са женском егзистенцијом отвара Црњански у својим делима, креирајући, у духу стереотипа о „другом полу“ у Западној цивилизацији, разноврсне типове жена: од оних демонских, хипертрофиране сексуалности (Генералица, Дафина, Лола Монтез, Евдокија Божић...), до иконичне Мадоне (у путопису *Љубав у Тоскани*, роману *Код Хиперборејаца*, *Књизи о Микеланђелу*).

5 Петар Џацић и насловом монографије *Простори среће у делу Милоша Црњанског* (1976) указује на ту стваралачку опсесију Црњанског. Опширно о томе пише и Горана Раичевић у монографији *Агон и меланхолија* (2021).

потврђено великим успехом код жена“ (Кошничар 2013: 28–29), новинарском задатку, вођењу интервјуа у склопу наградне анкете дневника *Време* „Где живи најсрећнија жена Југославије?“, 1931/32. године, нико до писац *Маске*, *Лирике Итаке*, *Дневника о Чарнојевићу*, *Сеоба*, *Љубави у Тоскани*, *Сузног крокодила*... није био више дорастао.

Аутор анкете, најављен од редакције *Времена*, као „одличан књижевник“, питањем женске среће

бави [се] са занимањем које није само новинарско и није само начин да се заради хлеб. У време када се увелико бирају кандидаткиње за локалне и националне изборе Мис Краљевине 1932. (које морају бити Југословенке од 18 до 25 година, неудате и 'доброг владања'), и када се на страницама штампе воде полемике између активисткиња Женског покрета и конзервативаца који хоће да удаље жене из свих приватних и јавних предузећа и да их 'врате' у кућу и породицу, Милош Црњански бира саговорнице различитих занимања и поставља им исто питање: да ли су срећне и шта значе срећа за једну жену? (Раичевић 2021: 342).

Анкета, покренута с намером „да најширу јавност, помало учећи је – разоноди“ (Кошничар 2013: 30), која ће побудити велику пажњу, отпочела је 27. децембра 1931, уводником Црњанског на првој страници, написаним „лепршавим публицистичким стилем, заснованим на идеји контраста мушког и женског пола који се хармонизују у контрапункту“ (Кошничар 2013: 41):

Мушарац, слободан у животу, храбар на свом путу живота, био он научник, банкар, радник, или војник може да нађе брзо и лако своју срећу – говоре жене.

Напротив – доказују мушкарци – у занимању мушкарца, у каријери, борби живота, бризи за породицом безброј је непријатности, неправде и тешкоћа. А на крају крајева, опет све зависи од жена, од жене која је тако често лакомислена, слаба или без срца, прави демон. Жена прелази пут мушкарцу, изненада и упропасти га. Отуда и те драме о којима новине пишу и које су, у наше доба толико учестале.

Зар има уопште срећних жена? – одговарају на то жене. Међу мушкарцима толико је задовољних. Задовољан може да буде чак и онај пустињак Рус који живи у једној колиби, крај Саве, хранећи се рибом, далеко од света

– пише новинар Црњански, који је у својој белетристици ликове саображавао мушком и женском принципу, према којем „жене занима приватна сфера породице и љубави, док су мушкарци посвећени туђој судбини жртвовања за отаџбину“ (Раичевић 2021: 101).

У анкети је, до 27. јануара 1932, објављено петнаест разговора. Саговорнице Црњанског су урбане, остварене, угледне жене, махом из вишег и средњег сталежа. Осим с Београђанкама, разговарао је и са женама из некадашњих аустроугарских градова: Загреба, Љубљане, Новог Сада. Особене, јаке индивидуалности, „испитанице“, без обзира на сталешке разлике и занимање – добротворни рад (бароница Ирена Живковић, госпође Банац, Марић, Ванча Адамовић), уметност (Исидора Секулић, глумице Марица Поповић, Анта Ковачић, примадона Штефанија Лепуш Полић), наука (Анка Гођевац, експерт за међународно право), медицина (др Јелисавета Секељ), предузетништво (Гђа Рот), спорт (Хоња Бошковић, Јелка Шугај), привреда (Даринка Малић и Милена Штивић) – заговарају или традиционални или модерни концепт женске улоге у друштву, а следствено томе и уверење да је срећу могуће остварити или у традиционалној патријархалној улози супруге, мајке и домаћице, или изван куће, у јавном животу и професионалној сфери. Очекивано, Црњански, који је у разговору с Бранимиром Ћосићем признао – „искрено да вам кажем, и ја лично не трпим плаве чарапе“⁶ (Ћосић 1931: 83) – иако му, очито, импонује друштво еманципованих дама, ближи је ставу да је жени место у окриљу патријархалне породице.

Иронија, подсмех, заједљивост и провокативност, артикулисан став, као препознатљиве, и не само поетичке одлике рукописа Милоша Црњанског, уочљиви су и у овим „женским“ разговорима, у којима новинар узима улогу истинског сабеседника, а не пуког испитивача. Показујући поштовање према „снажном женском интелекту и високим донетима које су поједине његове саговорнице постигле у својој професији“, Црњански констатује да су жене

интелектуално равне најсјајнијим мушким умовима. Међутим, у интервјуима се, ипак, јасно запажа Црњансков општи негативан став према поборницама женске еманципације и новом животном стилу. Он феминисткиње доживљава као прикраћена, пакосна бића која имају уз идеал права гласа, наоштрене носеве, штапове место ногу, а наочари мудрости, против мушкараца, позајмљене од буљина (Кошничар 2013: 123).

Но тај, „по свом карактеру, духу и делу [...] прави новинар“, који је у „свакој ситуацији показао да је заточеник јавне свести и савести, који читаоца не закида за истину, објективност и чињенице, што су

⁶ Пејоратив „Плаве чарапе“ употребљаван је крајем XIX и почетком XX века за сифражеткиње, припаднице покрета за веће учешће жена у јавном животу, једнако право гласа, које често не желе породицу.

основни постулати новинарства“ (Боаров, Баровић 2011: 227, 234), у чланку „Наша жена и зарада“, у листу *Време* 27. III 1934, елаборира своје виђење положаја жене у савремености. Изводи из овог текста, могли би послужити као фрагменти каквог феминистичког прогласа.⁷

Интервјуи са женама, писани у, за Црњанског, карактеристичном жанру комбинованог интервјуа – с елементима наративног, портретског, интерпретативног и репортажног интервјуа (Кошничар 2013: 93–95), уз обиље ауторских коментара – у уводу често доносе и литераризоване описе ентеријера и екстеријера. Нарочито у пејзажима препознајемо рукопис овог писца. Тако у уводу интервјуа „са једном од најотменијих дама Загреба, Бароницом Живковић“, коју *Време* доноси на петој страни 27. децембра 1931, Црњански пише:

Снег који се ледио од хладноће сишле преко десет степени испод нуле, провејавао је на Божићни Загреб, пун светиљки, све до шума завејане високе Загребачке Горе, са које су цео дан доносили у варош јелке на продају по трговима.

Божићна тишина и осветљење стишали су били целу варош и идући госпођи бароници Ирени Живковић, једној од најотменијих дама Загреба, познатој по свом раду у хуманим установама, чинило ми се да бих лако могао пронаћи жену, која би ми могла рећи да се бар у том празничном предвечерју осећа потпуно срећна и да срећа и није ништа друго него таква једна топла, широка светлост, која се у години враћа само једном и која и није од овога света...

И у градском пејзажу, *вароши* – како Црњански именује градове (Раичевић 2021: 337) – срећа је, као и у његовим уметничким текстовима, назначена светлосним сензацијама, спорадична, и припада свету надреалног. Бајковита лепота зимске претпразничке вечери асоцира на призоре из чланка „Београд у снегу“ из божићног броја дневника *Време* 6. јануара 1930. године.

Иако су је противници Црњанског примили с омаловажавањем и подсмехом, ова серија разговора има, без сумње, и културолошки

⁷ Црњански, уз остало, пише: „Економски и друштвени императив је да је жена потражила зараду поштем својим радом и јасно је да јој то право на зараду нико не може одузети [...] Свет не може бити онакав какав је био у време наших баба [...] Не само као учитељица у школи, што су јој и пре признавали и код нас, не само као лекарка и болничарка што јој и не споре, наша је жена и у администрацији, па и у техничким сервисима државним доказала оно, што више и не треба дискутовати, да је дорасла мушкарцу [...] Читавом својом чемерном улогом коју је вршила у нашем патријархалном животу, жена је у нас, већ давно, квалификована да се чује и да се пусти свуда где се будуће наше друштво ствара [...] Оне носе у себи принципе материнства, њина свест од наше не може бити гора“ (Црњански 2017: 238–241).

и књижевноисторијски значај. У њој се Црњански открива као ангажован новинар који у фокус ставља дотад маргинализован проблем позиције југословенске жене у време светске економске кризе. Многа питања покренута у разговорима са женама актуелна су и данас. Репрезентативни као узорци интервјуерског жанра, ови разговори и на тематско-мотивском и на стилском плану стоје у сагласју с литеарним делима овог писца (в. Кошничар 2013: 36–37).

*

На свом терену је Црњански и када, у ускршњем броју *Времена* (15/18. 4. 1933), спроводи анкету на тему „Наше старине“ међу београдским научницима и академицима. Црњански је разговарао са археологом Николом Вулићем, стручњаком за праисторију Милојем Васићем, историчарем уметности Владимиром Петковићем, музеалцем Ђорђем Мано-Зиси и архитектом Александром Дероком. Поткован студијским знањем из историје уметности, Црњански је у читаво своје дело (било да је реч о романима, путописима и есејима, било о новинарским текстовима), уткивао и садржаје везане за домаћу и светску архитектонску и ликовну баштину.

У уводнику разговора с петоро саговорника, под насловом „Наше старине“, који говоре о значају, вредности и заштити градитељског и археолошког наслеђа, Црњански пише: „Последњих година цео свет је упознао нашу земљу и као драгоцен мајдан археолошких реткости. Стоби, Требениште... две сензације за светску археологију. Терен толиких завојевача, наша земља крије у себи безбројне трагове разних народа“ (Црњански 1933: 5). Фрагмент као да је истргнут из путописних страница Црњанског, на којима балканске Словене види као део јединствене европске културе.

Разговори су углавном вођени у радним кабинетима или кућама, а са Александром Дероком код „Гајгера“, бифеа који се налазио на месту потоње Градске кафане, где су пред подне уметници и интелектуалци долазили „на чашу пива“ (Дероко 2013: 269). И у скупљеном оквиру анкете новинар, потписан иницијалима М. Цр., вешто дочарава амбијент и скицира саговорника у свом препознатљивом експресионистичком стилу:

Топло подне претпролећа око Споменика. Редови аутомобила, столова, чаше пуне пива, вермути, комадићи гушчије џигерице, прасетине. Даме у новим тоалетама, под накривљеним шеширићима, глумице, метресе, млади елегантни чиновници, два бивша и два садашња министра. Двојица за које се шапће да ће бити. Над столовима бифеа Милановића ниско један велики, тромоторни авион, убеђује Београд да сваки дан не пада.

Висок, као неки антички атлета, са зеленим очима, бивши авијатичар у рату, млади професор универзитета г. Дероко улази и на ручује лимунаду (Црњански 1933: 5).

У неколико сведених, елиптичних реченица, дочаравајући какофоничност урбаног миљеа, новинар Црњански одаје узгред и неке од својих трајних фасцинација, као што су авиони, ваздухопловство, рат. Заговорник „културног национализма“ и овим својим новинарским прилогом Црњански настоји да укаже на посебност и значај нашег наслеђа.

*

Интервјуи Црњанског прецизно су социјално контекстуализовани. У њима тај „друштвени хроничар“ (како често себе именује), демонстрира не само разумевање тренутка и потреба једног доба већ, сасвим у духу авангарде, и жељу да утиче, усмерава, васпитава и обликује јавно мњење. Тако у јеку „антидржавне хистерије“ (Мило Ломпар), средином тридесетих, покреће гласило државотворног југословенства, недељник *Идеје: за књижевност, политичка и друштвена питања* (излазио је од 6. октобра 1934. до 29. јуна 1935. године). Подстичући снажну културну акцију, противник марксизма и комунизма, и сваковрсних подела уперених против заједништва југословенских народа, уредник и власник *Идеја*, Црњански, на сарадњу је приволео врхунске новинаре, књижевнике, професоре, научнике, дипломате. Ипак, најагилнији „сарадник“ био је сâм Црњански; кријући се иза различитих иницијала и псеудонима, објавио је велики број прилога. Несумњиво, аутор је и серије књижевних разговора с десеторо тада водећих „наших“ писаца: с Миланом Ракићем, Драгишом Васићем, Ивом Андрићем, Бранком Лазаревићем, Александром Белићем, Драганом Алексићем, Владимиром Ћоровићем, Миланом Предићем, Владимиром Вујићем и Симом Пандуровићем.

Чињеницу да је интервјуер Милош Црњански документују полемички чланци из 1935. године.⁸ Но и тематске координате свих десет разговора с писцима, везане за културно-цивилизацијски идентитет национално хетерогене Краљевине Југославије, питање језика и писма (ћирилице и латинице), наше културне баштине и њене афирмације у Европи, однос према културама и утицајима Истока и Запада, али и социјалној тенденцији у литератури и страним утицајима (као имплицитном наставку сукоба с идеолошким противницима – Миланом Богдановићем, Марком Ристићем, Мирославом Крлежом и

8 Видети, на пример, чланак „Владимир Вујић приморан да опет говори“ или текст Радована Зоговића „Идеје“ и продуценти 'Идеја' у трећем тому књиге *Зли волшебници: полемике и памфлети у српској књижевности* (1983).

другима), недвосмислено указују на Црњанског као аутора ових разговора.

Припадници различитих генерација и поетика, саговорници Црњанског у једном су јединствени: присталице су интегралног југословенства. Тако уредник *Идеја* исправност својих ставова и акције потврђује представљајући „културне хероје“, који стваралачке напоре улажу у очување дуго сањане и крваво плаћене, на крхким темељима успостављене, заједнице Срба Хрвата и Словенаца. Космополите с чврстим националним утемељењем, сабеседници Црњанског свој плурални идентитет заснивају на идеји „монархистичког југословенског национализма, србофилског југословенства што се наставља на ослободилачку и културну традицију српског народа“ (Раичевић 2016: 207).

Тако велику тему ослободилачких ратова Црњански ставља у фокус већ првим интервјуом с Миланом Ракићем, публикованим под насловом „Са песником нашег ослобођеног Југа“. Рат и рефлексии рата на књижевност окосница су разговора и с Драгишом Васићем, Ивом Андрићем, Бранком Лазаревићем и Миланом Предићем. Револуционарне и државотворне идеје младобосанаца и њихова загладаност у Београд као Пијемонт, предмет су разговора с Андрићем и Владимиром Ћоровићем. О нашој народној поезији и Његошу, као коренима самобитности српске и југословенске културе, казују Драгиша Васић, Бранко Лазаревић и Иво Андрић, који премијерно, у *Идејама* 17. новембра 1934. године штампа фрагмент есеја о Његошу. Икона југословенства, Мештровић, и његова скулпторска дела, и очима Црњанског и његовог саговорника Бранка Лазаревића, виђена су као врхунски прилози наше уметности – светској баштини. Тематизују се и питања значаја литературе за хомогенизовање националних снага око идеје југословенства, те се у том контексту помињу крфски *Забавник*, чији је уредник био Бранко Лазаревић, и *Књижевни Југ* у чијој су се редакцији налазили Андрић, Ћоровић и Црњански. За Црњанског важно питање аутономије уметности, такође се лајмотивски провлачи кроз ове вешто вођене разговоре. Дакако, писци су листом против социјалне литературе и тенденциозне књижевности. Целокупан разговор с Александром Белићем посвећен је Вуку Караџићу који је својом реформом дао крупан прилог језичком заједништву Срба и Хрвата. Стална тема је и однос наше културе према утицајима с Истока и Запада. А Сима Пандуровић, последњи у низу писаца које је Црњански сматрао важним за идеје које и сам заступа, у разговору објављеном 23. марта 1935, изрекао је уверење које, имплицитно, потврђују и остали саговорници Црњанског: „Најбоља уметничка дела у осталом била су увек она која су потицала из дубоких корена личности и расе“.

Суматраиста, Црњански разговоре о културном идентитету Југословена обликује у духу идеја формулисаних у *Љубави у Тоскани*, 1930. године.

Цела та источно-западна расправа добила је књижевни облик у путопису из Тоскане Милоша Црњанског, где су сви њени елементи сакупљени и снажно изражени: препородна мисија Словена у Европи, самопоуздање једне мале културе, одбацивање подражавања и европоцентризма, као и нови поглед на властиту културу који није за исход имао осећање историјског закашњења, инфериорности и стида [...] Црњански је био први у својој генерацији који је 'преболео Европу': као и Вујић, и он је покушао да деконструише дихотомију Исток-Запад, да потврди јединство читавог континента, и да представи слику недељивог простора људске културе у којој и његов народ, са својим властитим традицијама, има право на своје место (Милутиновић 2023: 37).

*

У једном од позних разговора са Црњанским, забележено је и следеће уверење великог писца и новинара: „Као у доброј приповестки и добром есеју, тако и у правом интервјуу мора да се осети писац, да се осети мајстор. Литерарни разговори су свој род и не могу их правити дилетанти и незналице“ (Пејчић 2013). Пали у заборав, данас нам се разговори интервјуера Милоша Црњанског чине вредним делом жанровски разуђеног, но идејно монолитног опуса писца који је не само уметничким дометом, већ и мишљу и стремљењима далеко надилазио оквире заједнице којој припада.

Литература

- Аврамовић, Зоран. „Срећа и љубав жене“. *Политика и књижевност*. Нови Сад: Академска књига, 2007.
- Алексић, Драган. „Ко је крив што многи књижевници више воле новинарство, а многи читаоци цене добру рапортажу више од поезије С. Пандуровића? – Мишљење човека који је са много изгледа на успех могао остати литерат“, *Идеје*, 3. 1. 1935: 2.
- Аноним [М. Црњански]. „Најбољи познавалац нашег књижевног језика говори читаоцима *Идеја* – Професор универзитета г. Александар Белић: Поводом расправе о Вуку“, *Идеје*, 20. 12. 1934: 2.
- Боаров, Димитрије и Баровић, Владимир. *Великани српског новинарства*. Београд: Службени гласник, 2011, 225–234.

- Зоговић Радован. „'Идеје' и продуценти 'Идеја'". *Zli volšebnici: polemike i pamfleti u srpskoj književnosti*, knjiga III. Priredio Gojko Tešić. Beograd: Slovo ljubve: Beogradska knjiga, Novi Sad: Matica srpska, 1983. 182–185.
- Кошничар, Софија. *Иперборео међу женама: женски интервјуи Милоша Црњанског*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2013.
- М. „Господин Драгиша Васић, књижевник, говори о свом књижевном раду читаоцима“, *Идеје*, 13. 10. 1934: 4.
- М. М. „Г. Милан Предић говори читаоцима 'Идеја': Уредник Српског књижевног гласника – О Паризу – о нашој књижевности – Матошу – Дучићу – О политичкој тенденцији“, *Идеје*, 2. 3. 1935: 2.
- М-лић, М. „Песник Иво Андрић говори нашим читаоцима: Понекад се пита да ли то није нека врста мистичне казне за нас који смо преживели?“, *Идеје*, 17. 11. 1934: 2.
- Милић, М. „Најпознатији критичар пре рата говори: Разговор са Б. Лазаревићем“, *Идеје*, 13. 12. 1934: 2.
- Милић, М. М. „Академик Д-р Влада Ђоровић говори читаоцима Идеја – Босанска национална прошлост“, *Идеје*, 17. 1. 1935: 2.
- Милутиновић, Зоран. *Преболевање Европе: Конструкција Европе у српској књижевности*. Београд: Георетика, 2023.
- Пејчић, Јован. „Поетика књижевног разговора“, *Политика* 23. 1. 2013, <http://www.slglasnik.com/актуелно/медији-о-нама/поетика-књижевног-разговора-политика-култура/> (приступљено 7.8.2023).
- Р. М. „Наши књижевни проблеми пред читаоцима 'Идеја': Сима Пандуровић говори – о нашој критици – о демократском менталитету у књижевности – о социјалној литератури – о расној уметности“, *Идеје*, 23. 3. 1935: 2.
- Раичевић, Горана. „Идеализам и реализам *Идеја*“ (поговор). *Идеје*, фототипско издање. Приредили Миливој Ненин, Горана Раичевић. Београд: Задужбина Милоша Црњанског; Вишеград: Андрићев институт, 2016.
- Раичевић, Горана. *Агон и меланхолија*. Нови Сад: Академска књига, 2021.
- Т. „Са песником нашег ослобођеног Југа“, *Идеје*, 6. 10. 1934: 2.
- Ђосић, Бранимир. *Десет писаца десет разговора*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1931.
- Црњански, М. „Где живи најсрећнија жена Југославије“, *Време*, 27.12. 1931: 5 (бароница Ирена Живковић).
- Црњански, М. „Где живи најсрећнија жена Југославије“, *Време*, 29. 12. 1931: 3 (Ћђа Банац, супруга трговца и индустријалца Боже Банца).
- Црњански, М. „Где живи најсрећнија жена Југославије“, *Време*, 31. 12. 1931: 3 (др сци. Анка Гођевац).
- Црњански, М. „Наше старине“. *Време*, Додатак, 15/18. 4. 1933: 5.
- Црњански, Милош. „Наша жена и зарада“. *Политички чланци: 1919–1939*. Приредио Часлав Николић, Београд: Catena mundi, 2017, 238–241.

Црњански, Милош. *Где живи најсрећнија жена Југославије*. Београд: Народна књига, 2000.

Црњански, Милош. „Милош Црњански и светска књижевност“, *Гутенбергов одговор*, Радио Београд 2, 27. Јануар 2023. <https://livecache.rts.rs/page/radio/sr/story/24/radio-beograd-2/5102179/milos-crnjanski-i-svetska-knjizevnost.html/> приступљено 10. 10. 2023.

[Црњански, М.]. „Наши главни духовни проблеми пред читаоцима ‘Идеја’: Владимир Вујић говори – о нашој ‘интелигенцији’ – о ‘мисионарима’ разних интернационала – о салонском комунизму – о основном проблему наше земље“, *Идеје*, 16. 3. 1935: 2.

Crnjanski, Miloš. „Maska“, *Drame*. Nolit: Beograd, 1983.

Deroko, Aleksandar. *A ondak je letijo jeroplan nad Beogradom*. Beograd: Dereta, 2013.

Prpa, Branka. *Srpski intelektualci i Jugoslavija 1918–1929*. Beograd: Clio, 2018.

Vujić, Vladimir. „Vladimir Vujić primoran da opet govori“. *Zli volšebnici: polemike i pamfleti u srpskoj književnosti*, knjiga III. Priredio Gojko Tešić. Beograd: Slovo ljubve : Beogradska knjiga, Novi Sad: Matica srpska, 1983. 154–157.

Natalija Ludoški

MILOŠ CRNJANSKI AS AN INTERVIEWER

In this paper, we examine the interviews that Miloš Crnjanski published in the *Vreme* and *Ideje* newspapers during the interwar period in Yugoslavia. We analyze two surveys conducted in *Vreme* ("Where Yugoslavia's happiest woman lives" (1931/32) and "Our Antiquities" (1933)), as well as a series of interviews with notable authors (Milan Rakić, Dragiša Vasić, Ivo Andrić, Branko Lazarević, Aleksandar Belić, Dragan Aleksić, Vladimir Ćorović, Milan Predić, Vladimir Vujić, and Simo Pandurović) published in *Ideje* (1934/35). Crnjanski's conviction that "in a real interview one must feel the author, one must feel the master's touch," is evident both in his choice of respondents and his choice of topics. His interviews address pressing social and political concerns, as well as more general issues, such as personal happiness, that run through his entire body of work. By combining literary criticism and history, this paper aims to show that the interviews are an organic part of Crnjanski's oeuvre: not only do they engage with his distinct themes, attitudes, and ideas, but they also display the lexical, syntactic, and stylistic features of his poetry and prose.

Keywords: Miloš Crnjanski, interview, woman, happiness, Yugoslavism